

O'QUVCHILARNI KELAJAKDA O'Z O'RNINI TOPISHIGA KO'MAK BERISH HAMDA KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHNING MUHIM PSIXOLOGIK USULLARI

Norbekova Yulduz Valiboy qizi

Samarqand viloyati Samarqand shahar

81-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Maktabda ta'lim olish yillarida o'z o'rnini topish jarayoni o'quvchilarning o'zini hayotiy vazifasini anglash, shaxsiy imkoniyatlarini bilib olish va o'z kelajagini belgilash ichki ehtiyoji bilan bog'liq. O'z o'rnini mustaqil tanlashni rivojlantirish maktab o'quvchilarida ularga ijtimoiy jamiyatda qabul qilingan me'yorlarni, qadriyatlarni o'zlashtirishda ularga yordam beradigan hayot faoliyati va o'zini anglash subyekti nuqtayi nazarini shakllantirish bilan bog'liq.

Kalit so'zlar: kasb, layoqat, jamiyat, malaka, ko'nikma, bilim, kasbiy shakllanish

KIRISH

Shaxsiy o'rnini mustaqil tanlashning hayotiy o'rnini mustaqil tanlashdan muhim farqi shundaki, insonlar shunchaki o'zlashtirmaydi, balki yangi rollarni anglab yetadi va ma'lum bir ma'noda xatto ijtimoiy-psixologik norma ijodi bilan shug'ullanadi. Shaxsiy o'rnini mustaqil tanlash-bu o'ziga xos "men obrazi"ni topish, bu obrazni doimiy rivojlantirish va uni atrofdagi odamlar orasida tasdiqlashdir. Shaxsiy ma'noda o'z o'rnini mustaqil tanlash odamning yosh xususiyatlariga bog'liq holda turli xil mazmunga ega. Maktabda ta'lim olish yillarida o'z o'rnini topish jarayoni o'quvchilarning o'zini hayotiy vazifasini anglash, shaxsiy imkoniyatlarini bilib olish va o'z kelajagini belgilash ichki ehtiyoji bilan bog'liq. O'z o'rnini mustaqil tanlashni rivojlantirish maktab o'quvchilarida ularga ijtimoiy jamiyatda qabul qilingan me'yorlarni, qadriyatlarni o'zlashtirishda ularga yordam beradigan hayot faoliyati va o'zini anglash subyekti nuqtayi nazarini shakllantirish bilan bog'liq. Shaxsning kasb-hunarni mustaqil tanlashi kasbiy faoliyat subyektining qaror topishi va rivojlanishini aks ettiruvchi hayot yo'lining mustaqil yo'nalishi sifatida, mehnat subyektining kasbiy-hayotiy yo'lini tashkil etuvchi muhim voqealar yig'indisi sifatida ifodalanishi mumkin.

Kasbga yo'naltirish ko'pchilik mualliflar tomonidan shaxsning psixofiziologik va ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganishning yoshlarni va mehnatga layoqatli boshqa yoshdagi guruhlarni ongli va erkin kasbiy mehnat o'zini belgilashga tayyorlashning vositalari va metodlarini ilmiy asoslangan tizimi sifatida tushuniladi.

Kasbga yo'naltirish yaxlit tizim bo'lib, u:

-kasbga o'qitish asosida faoliyatning har xil turlari (bilim olish, mehnat qilish) kasbga qiziqish, moyilliklarini rivojlantirish;

-kasb tanlash; kasbga moslashish; o'z navbatida, har bir tizim umumiy maqsad bilan belgilangan vazifalariga ega komponentlarini o'z ichiga oladi.

Shaxs tomonidan kasbni mustaqil tanlashni shakllanganligi kasbga yo'naltirishning natijasidir, shuning uchun kasbga yo'naltirishni boshqarish faqatgina shaxs tomonidan kasbni mustaqil tanlash jarayonini rivojlantirish orqaligina amalga oshiriladi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida kasbga yo'naltirishning ijtimoiy-iqtisodiy jihatlari alohida ahamiyatga egadir. Ijtimoiy ishlab chiqarishni uzoq davom etgan chuqur iqtisodiy inqirozdan chiqishini tezlashtirish xodimlarning qobiliyatlari va ko'nikmalariga, ularning umumiy va kasbiy tayyorgarligiga hal qiluvchi darajada bog'liqdir. Hozirgi vaqtda ishlab chiqarishning rivojini to'xtayotganining sababi rahbar, mutaxassis hamda ishchilarda qobiliyatning yetishmasligi emas, balki qaror topgan ishlab chiqarish munosabatlari, mehnat qobiliyati bo'lgan fuqarolarni o'zlarining yashirin imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanishdan manfaatdor emasligidadir. Yuqori umumli mehnatga erishish, xodimning ish o'rnini qadrini oshirish-kasbga yo'naltirishni shakllantirishni nazarda tutuvchi, aholini ijtimoiy muhofaza qilishga asoslangan ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti hisoblanadi.

Shuning uchun yoshlarni iqtisodiyotdagi bo'sh, nufuzli bo'lmagan mehnat vazifalarini bajarishga qaratilgan ommaviy kasbga yo'naltirish voz kechish aktual bo'lib qolmoqda. Shaxsning individual talab va ehtiyojlarini hisobga olmaydigan, tabaqalashtirilgan yakka tartibdagi yondashish vositalarini pisand qilmaydigan, yoshlarni kasb tanlashga va kasbiy o'sishga tayyorlashning umumlashtirilgan modeli dolzarb hisoblanadi. Kasbni mustaqil tanlash ko'p o'lchovli va ko'p bosqichli jarayon hisoblanib, unga turli nuqtayi nazar bilan qarash mumkin.

-jamiyat shaxs oldiga qo'yadigan vazifalar miqdori sifatida,

- ijtimoiy yondashuv;

-qarorlarni bosqichma-bosqich qabul qilish jarayoni sifatida bo'lib, ular vositasida individ jamiyatdagi mehnatni taqsimlashning shaxsiy afzalliklar va ehtiyojlari o'rtasidagi muvozanatni shakllantiradi, ijtimoiy-psixologik yondashuv;

-hayotning individual uslubini shakllantirish jarayoni sifatida bo'lib, uning bir qismi kasbiy faoliyat hisoblanadi, tabaqalashtirilgan-psixologik yondashuv.

Oxirgi yondashuv nuqtayi nazaridan shaxsning kasb-hunarni mustaqil tanlash individning "Men" konsepsiyasi sifatida talqin etilib, aniq ijtimoiy sharoitlardagi kasbiy faoliyatda uning tushunishini, kechinmalarini va niyatlarini, predmetli (asosli) harakatlarini aks ettiradi. Kasbni mustaqil tanlash jarayoni uzoq jarayon bo'lib, uning yakunlanganini faqat insonda o'ziga kasbiy faoliyati subyekti sifatida ijobiy munosabat shakllangandagina qayd qilish mumkin. Kasbni mustaqil tanlashning butun jarayonini

odatda bir necha bosqichga ajratiladi. Har bir individ oldida kasb-hunarni mustaqil tanlash maqsadiga erishishning juda ko'p yo'llari yotadi.

Kasb-hunarni mustaqil tanlash-bu juda murakkab tuzilma. Unga quyidagilar kiradi: kasbga yo'nalganlikning qaror topishi (qiziqishlar, moyilliklar, qobiliyatlar, sabablar, bilimlar, ko'nikmalar) va o'zini anglash (shaxs o'zining shaxsiy sifatlarini bilishi hamda tanlayotgan kasbi to'g'risida o'z tasavvurini o'z imkoniyatlari bilan taqqoslashi). Kasb-hunarni mustaqil tanlash jarayoniga kasbiy faoliyatining aniq bir sohasida o'zini-o'zi anglash katta ta'sir ko'rsatadi. Gap shaxsning yuzaga keladigan maqsadlarni eng yuksak tasavvurlarni o'z imkoniyatlari bilan taqqoslash to'g'risida boradi. Bunday o'zini anglash jarayonlari bo'lajak faoliyatning shaxsiy mazmunini chuqurlashtiradi. Agar tanlovning ma'lum sabablari insonning aniq kasbga ijobiy munosabatini izohlasa, u holda professional deb atash mumkin bo'lgan bunday o'zini anglash tufayli, unda kasbni tanlashning maqsadga muvofiqligiga ishonch shakllanadi.

Kasbni mustaqil tanlashning namoyon bo'lishining aniq shakli-o'zini baholashdir. U xulqni tartibga solishning, insonning qaysi kasbni tanlashni istashini (maqsad, sababning mavjudligi), u o'zi nimadan iborat (o'zining shaxsiy va psixofiziologik parametrlarini baholash), uning qo'lidan nima keladi (imkoniyatlari, moyilliklari, qobiliyatlarini), jamiyat undan nimani kutishi (ijtimoiy-kasbiy maqom)ni anglash hisoblanadi. Individning o'z moyilliklari va imkoniyatlarini jamiyatning ehtiyojlari bilan solishtirishi, bu jarayonni his qilishi, uning kasbni mustaqil tanlashning rivojlanish mexanizmi bo'ladi. Bo'lajak kasbni, kasb faoliyati sohasini tanlashga tayyor bo'lish kasb-hunarni mustaqil tanlash jarayonining natijasi hisoblanadi. O'quvchilar tomonidan kasb-hunarni mustaqil tanlashni shakllantirishning shartlaridan biri tibbiy-pedagogik ish hisoblanib, u o'z ichiga tibbiy kasbiy maslahat berish bilan ta'lim masalalarini hal qilishni ham oladi: mehnatning fiziologik ahamiyati to'g'risida, bilim darajasini oshirish manbai sifatidagi, organizmning moslashuvchanligini oshirish manbai sifatidagi o'zini anglash to'g'risida yoshlarning bilim darajasini oshirish. Kasbga yo'naltirish tizimining va kasb-hunarni mustaqil tanlash jarayonining muhim tashkil etuvchisi kasbni tanlash hisoblanadi.

Kasb tanlashning asosiy masalasi va shu bilan birga asosiy qiyinchiligi shundaki, u inson avval shug'ullanmagan faoliyatiga muvaffaqiyatli kasbiy ixtisoslashish imkoniyatini oldindan ko'ra bilishi kerak. Buni, to'la tushunarli bo'lgan sabablarga ko'ra bajarish juda qiyindir. Kasbni tanlash - mazkur kasbni katta ehtimollik bilan muvaffaqiyatli o'zlashtira oladigan va u bilan bog'liq bo'lgan mehnat majburiyatlarini bajara oladigan shaxslar tanlovidir. Kasbni tanlash jarayonida odamlarda mavjud bo'lgan jismoniy va intellektual farqlar asosida insonning kasbga yaroqli ekanligi aniqlanadi.

Kasbga yo‘naltirishda kadrlarni kasbiy saralash va kasbni tanlab olish tushunchalarini farqlash lozim. Kasbiy saralash-bu shaxsning ixtisoslikni egallashga va kasbga oid majburiyatlarini muvaffaqiyatli bajarishga yaroqli ekanligini o‘rganish va ehtimoliy baholashdir, kasbiy saralashda kasb uchun inson juda qat’iy mezonlar bo‘yicha saralab olinadi. Ish o‘rnini aniqlashda kasbiy saralash aniq bo‘sh lavozimlarga nomzodlarni ajratish, aniq bir ixtisoslikka o‘rgatish yoki qayta o‘rganish maqsadida o‘tkaziladi. Kasbni tanlab olish saralashdan bir muncha farqli bo‘lgan vazifalarga ega.

Birinchidan, unga tor ixtisosliklar bo‘yicha kasbiy ta’limni olayotganlarni joy-joyiga qo‘yish maqsadida mehnat ekspertizasidan o‘tkazish kiradi.

Ikkinchidan, bu kasbiy muvaffaqiyat (insonga qat’iy talablar qo‘ymaydigan kasblarga tegishli) mezon bo‘yicha kasb tanlashdir.

Tadbirkorlik faoliyatiga nomzodlarni kasbiy saralashning muvaffaqiyatli mezon va kasbga yo‘naltirishning yakuniy bosqichi kasbga moslashish (ko‘nikish) hisoblanadi. Tashqi sharoitlarning xususiyatiga va ularning jadalligiga bog‘liq holda moslashishning ikki turi ajratiladi:

-ijtimoiy munosabatlarga moslashish va faoliyat turiga moslashish;

-ijtimoiy munosabatlarga moslashish (ijtimoiy moslashuv) ijtimoiylashtirish usuli, shaxsni rivojlantirish va uni tarbiyalash sifatida qaraladi, bunda ijtimoiylashtirish - “individdning ijtimoiy muhitga, ijtimoiy aloqalar tizimiga, kirishi yo‘li bilan maxsus tajribani o‘zlashtirishi, individ tomonidan uning muloqot qilishi, faol faoliyat yuritishi, ijtimoiy muhitga kirishib ketishi hisobiga uning ijtimoiy aloqalar tizimini faol takror ishlab chiqish jarayonidir”.

-faoliyat turiga moslashish (o‘quv, kasbiy, mehnat va x.k. moslashuv) uzluksiz va o‘zaro bog‘liq jarayon tarzida qarab chiqiladi.

-faoliyat sohasiga moslashish - “o‘quv va mehnat faoliyatining yangi turlarini o‘zlashtirish, o‘rganishdir”.

-munosabat sohasida moslashish uning kengayishi, ya’ni turlarining va uni amalga oshirishning noodatij usullarining kiritilishi tomonidan qarab chiqiladi, ya’ni moslashish shaxsni ijtimoiylashtirish jarayonini namoyon qiladi. Kasb-hunarga yo‘naltirish ishlarini umumiy ilmiy-metodik ta’minoti, tegishli toifali xodimlarni qayta tayyorlash, malakasini oshirish, ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik-pedagogik va tibbiy-fiziologik muammolari bo‘yicha ilmiy tekshirishlarni muvofiqlashtirish ishlarini O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligining O‘quvchilarini kasb-hunarga yo‘naltirish va psixologik-pedagogik respublika Tashxis markazi amalga oshiradi.

XULOSA

Agar bolalar erkin fikrlashni o‘rganmasa, berilgan ta’lim samarasi past bo‘lishi muqarrar. Albatta, bilim kerak. Ammo bilim o‘z yo‘liga. Mustaqil fikrlash ham katta boylikdir. Umumta’lim maktablarining oqsoq tomonlari haqida gapirar ekanmiz, bir

muhim muammoni ta'kidlamasdan o'tolmaymiz. Bu muammo – bugun 9-sinfni bitirayotgan bolalarimiz taqdiri. Respublikamizda taxminan 5 million 200 ming maktab o'quvchisidan 9-sinfni bitirayotganlar 450 ming nafar bolani tashkil qiladi.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR

1. Davletshin M.G. va boshqalar. Yosh davrlari va pedagogik texnologiya. T., 2004.
2. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisi psixologiya. T., 1998.
3. Vohidov M.V. Maktabgacha tarbiya psixologiyasi. T., "O'qituvchi", 1970
4. G'oziev E. Psixologiya. T., "O'qituvchi", 1994
5. Krutetskiy V.A. Pedagogik psixologiya asoslari. T., "O'qituvchi", 1976
6. Internet materiallari